

پنجابی زبان دی قدامت

(Primitiveness of Punjabi Language)

Abstract:

A language is a structured system of communication. Language in a broader sense is the method of communication that involves the use of particularly human languages. Languages evolve and diversify over time and the history of their evolution can be reconstructed by comparing modern languages to determine which traits their ancestor is known as a language family. The Indo European family is the most widely spoken and includes languages as diverse as English, Russian Hindi and Punjabi. Punjabi is a language of the land of five rivers. It is a very ancient and almost five thousand years old language. Every nation has his own language and insists to prove his language as the oldest language. Some researcher say that Punjabi is the daughter of Sanskrit but another school of thought say that Punjabi is the oldest although it has different names during different times. We can say that Punjabi is an old language because there are many words of 'Munda' and 'Darvian' languages in Punjabi which were the languages of people of the Punjab before the arrival of the Arians in this region. In this article it is tried to explain with different references in the favour of Punjabi language and then proved that Punjabi language is an old and first language of this region.

Keywords:

Punjabi Language, Sanskrit, Indo European, Oldness of Punjabi, 'Munda' Language, 'Darvian' Language, Arians, Linguistics, Language History.

وادی سندھ دیاں مڈھلیاں بولیاں وچوں پنجابی وی اک اے۔ ایس حوالے نال کئی نظریات نیں۔ جیکر سماجی حوالے نال گوہ کریئے تاں دس پاؤندی اے کہ پنجابی کسے خاص قوم، نسل، ملک تے مذہب دی نہ زبان رہی اے تے نہ ہے۔ سدھی جیہی گل اے پئی پنجابی دا جے کوئی قدیم ناں ہو سکدا اے تاں اوہ سپت سندھو یا ہسپت ہندو دی مناسبت نال ست دریاواں دی دھرتی دی زبان ہو سکدا اے۔ ایس خطے دی زبان داناں تاں اسیں اچھ نال کوئی نہیں آکھ سکدے پر قیاس ضرور کر سکنے آں کہ ایہوں دی زبان پنجابی دی ای مڈھلی شکل ہونی اے۔

ایس دنیا وچ پرچلت ہر زبان دا تاریخی مہاند راتے پچھو کڑ ہوند اے تے اوہدے مڈھ توں رکھ کے موجودہ صورت تیکر اپڑن لئی اوس نوں کئی پڑاں توں لنگھنا پیندا اے ایہہ پٹر کئی صدیاں دی تاریخ تے محیط ہوندے نیں۔ ایس حوالے نال وکھو وکھ نظریئے جنم لیندے نیں پر ماہر لسانیات دے آکھن موجب زبانوں بارے ایہہ نظریئے ویلے ویلے بدلدے رہندے نیں۔ ایہہ سائنسی نظریاں وانگ ساکن تے جامد نہیں ہوندے۔ احمد شہزاد ایس حوالے نال اپنے وچار سناجھے کر دیاں لکھدے نیں:

”سائنس وچ پکیاں پیڈیاں گلاں کیتیاں جانیاں نیں کہ کوئی شے کدوں ایجاد ہوئی یاں کس تاریخ یاں ورہے دریافت ہوئی۔ Linguistics وچ ایہہ گلاں نہیں کیتیاں جانیاں۔“⁽¹⁾

پنجابی زبان دے مڈھلے مہاند رے یاں ایس زبان دے پچھو کڑ بارے ونون نظریئے نیں کوئی محقق پنجابی زبان نوں اگلیاں زبانوں دا وارث آکھدا اے تے کوئی سنسکرت نوں پنجابی زبان دی ماں دا درجہ دیندا اے۔ کسے نے ایس نوں آریہ دے کسے اک گروہ دی زبان آکھیا اے تے کسے نے ایس نوں دراوڑی زبان توں ماخوذ کہا اے کوئی ایس نوں منڈاقییلے دی زبان دسد اے، تے کوئی سنسکرت دی وگڑی شکل قرار دیندا اے غرض کہ پنجابی زبان بارے کئی قیاس نیں۔ زبان لئی سب توں وڈی گل ایہہ اے کہ اوہ لوکاں دے احساساں دی ترجمان ہووے اوہ زبان جیہڑی ایس گن توں عاری ہندی اے اوس تے جمود طاری ہو جاندا اے تے ایہہ قدرت دا اصول اے کہ ہر شے حرکت وچ رہوے۔ حرکت وچ ای برکت اے تے چلدی داناں ای گاڑی اے جیکر زبان وچ تبدیلیاں یاں وٹاند ریاں نوں سمون دا جگرانہ ہووے یاں اپنا اثر دو جیاں زبانوں (جیہناں نال اوہداواہ پیندا اے) تے نہ پاوے تاں زبان متحرک نہیں

رہوے گی تے محدود ہندی ہندی اخیر مک جاوے گی۔ ایہدے لئی سنسکرت زبان دی مثال دتی جاسکدی اے۔

جیویں کہ اسیں جانے آل کہ صوبہ سندھ دی زبان سندھی بلوچستان دی بلوچی تے پنجاب دی زبان پنجابی اکھواندی اے۔ انج ای جدوں ہندوستان دی سر زمین تے وگن والے ستاں دریاواں وچوں دو دریا دکھ ہو گئے تے ایہہ دھرتی پنجاب دریاواں دی دھرتی یعنی یاں پنجنڈ یا پنج آب ہو گئی تاں ایہتھے بولی جان والی بولی وی پنجابی اکھوان لگ پئی۔ ایس حوالے نال عبدالغفور قریشی اپنے تحقیقی وچار سائجھیاں کر دیاں لکھدے نیں:

”پنجاب دیاں جڑاں تاریخ وچ بہت ڈو، ہنگھیاں تے پرانیاں نیں۔ ستلج، بیاس، راوی، جھناں، کابل، اٹک، جہلم یا سندھ دریا دے دیس نوں ہسپت ہندو یا سپت سندھ دریا دے دیس نوں ہسپت ہندو یا سپت سندھ آکھیا جاندا اے۔ ۱۶۵۱ ق م وچ ایران دے ہخامنشی حکمراناں نے سندھ دریا دے نیڑے دے علاقے نوں ہندو کا آکھیا۔ یونانیاں نے وی ہندوستان دے علاقے نوں انڈیکا جاں ہندیکا دسیا اے۔ انڈیا تے ہندو دے لفظ وی انڈو کا جاں ہندو کا وچوں نکلے نیں ایس لحاظ نال ایس خطے دی زبان نوں ہندی یا ہندوی کہیا گیا۔ فیر ایس دھرتی وچوں اٹک تے سندھ دریا باہر کڈھ کے سپت سندھو داناں پنجنڈ جاں پنجاب ہو گیا تے ایس دی بولی پنجابی دسی گئی۔“ (2)

زبان نوں وی اک زندہ تے جان دار چیز سمجھیا جاندا اے ایس لئی نہ صرف انساناں سگوں اوہناں دیاں زبانوں بارے وی ارتقائی قانون دی دس پائی گئی اے جیہدے مطابق زبانوں وچ وی ویلے دے نال نال بدلاؤ آوندے نیں تے صرف گل دی گل نہیں سگوں قرآن پاک توں ثابت شدہ اے ایس بارے بنی بخش قرآن پاک دے حوالے نال اپنے وچار سائجھے کر دیاں لکھدے نیں:

”بنی نوع انسان اور ان کی بولیوں کے متعلق بھی قرآن حکیم نے فطرت کے ارتقائی قانون کی نشاندہی کرتے ہوئے اختلاف السنہ اور اختلاف الوان کی حقیقت کی طرف اشارہ کیا اور اس حقیقت کو سمجھنے کے لئے علماء اسلام نے ایک طرف اشارہ کیا اور اس حقیقت کو باہمی تعارف کا آلہ قرار دیا۔ چنانچہ بیان کے اعجاز اور السنہ کے اختلاف کو سمجھنے کے لئے علماء اسلام نے ایک طرف الفاظ و اشتقاق، صرف و نحو، معانی و بیان بلاغہ اور صوتیات (علم مخارج) کا تحقیقی مطالعہ کر کے

علوم السنہ کی بنیاد رکھی تو دوسری طرف مختلف قبائل کی بولیوں کا تقابلی مطالعہ کر کے تقابلی لسانیات کی داغ بیل ڈالی۔“ (3)

کسے وی زبان دے مڈھلے مہاندرے دا معاملہ ایسا سوکھا نہیں جنعام طور تے سمجھیا جاندا اے۔ ایہہ حقی گل اے کہ زبان نے انسان دی پیدائش ویلے ای جنم لے لیا تے ارتقائی عمل توں لنگھدی موجودہ صورت وچ ساڈے تیکر اپڑی مطلب زنانام دا معاملہ اونا ای پرانا اے جناں آپ انسان پرانا اے یا ایہہ آکھیا جاوے کہ انسان توں وی موہرے زبان موجود سی تاں غلط نہ ہووے گا۔ پر ایہتھے ساڈا کم زبان دے عمومی پہلو نال بحث کرنا نہیں تے نہ ہی مجموعی طور تے انسانی زبان ساڈی گل کھ داموضوع اے سگوں پنجابی زبان اصل وچ ساڈی بحث دامتقصد اے۔ ایہدے مڈھ بارے جو نظریات نیں اوہناں توں پردہ چکناتے سامنے لیوانا ساڈا کم اے۔ کوئی وی زبان کئی پرانی اے ایس بارے جانکاری لبھنا بڑا اوکھا اے۔ زبان دے مہاندرے تے عمر بارے گل کردیاں ماہر بشریات ڈاکٹر آر۔ جی لیتھم آکھدے نیں:

”درخت کی عمر کا اندازہ اس کے تنے کے غیر مرکزی دائروں سے لگایا جاسکتا ہے لیکن زبان ایک ایسی شے ہے کہ نہ تو اس میں درختوں کی طرح غیر مرکزی دائرے ہیں نہ گھوٹوں کی طرح دانت اور نہ کسی روزنامچہ میں اس کی تاریخ پیدائش درج ہے کہ جس سے اس کی عمر کا صحیح تعین کیا جاسکے اس کا سراغ لگانے کا فقط ایک ہی ذریعہ ہے اور وہ ہے تحقیق.....! اور تحقیق.....!! اور زیادہ تحقیق.....“ (4)

اک ویلا سی جدوں بندہ اپنے مطلب معنی تے جذبیان احساساں دے اظہار لئی اشاریاں تے رمزاں توں کم لیند اسی تے ایہدے کول لفظاں دا بھنڈار موجود نہیں سی۔ پراج زبان دا موجودہ مہاندرہ بندیان دیاں نت دیاں لوڑاں تے حیاتی وچ ترتیب تے ہم آہنگی کارن ساہمنے آیا۔ ہن جیکر دیکھیا جاوے تاں زبان اوہ واحد وسیلہ اے جہدے راہیں ایس علم و فن نوں بطور امانت سانجھ سکئیں آں۔ جدوں سماج تشکیل ہوئے تاں ایہتھے بنیادیاں اپنیاں سماجی لوڑاں دی تکمیل لئی قبیلیاں دی شکل وچ دھرتی دے وکھو وکھ گوشیاں وچ وسیر اختیار کر لیا تے انج انسانی برادری اپنے ماحول تے ثقافت موجب اپنے اپنے لفظ تے محاورے تخلیق کرنے شروع کیتے تے جدوں عالمی سماج وکھو وکھ حصیاں وچ ونڈیا گیا تاں ہر قوم تے علاقے دی اپنی زبان ہون وچ آئی۔ ایس لئی ایہہ کج ہو سکدا اے کہ آریادے بر صغیر وچ آون توں پہلاں ایس خطے دی اپنی کوئی زبان نہ ہووے ایس کچھ تے چان پاوندیاں تے پنجاب دی زبان دے حق وچ دلیل

دیندیاں ڈاکٹر فقیر محمد فقیر آکھدے نیں:

”دنیا کی تاریخ اس امر کی شاہد ہے کہ قومیں ہمیشہ دریاؤں اور ندی نالوں کے سر سبز و شاداب کناروں پر ہی آباد ہوتی رہی ہیں اور آج بھی دنیا کے جغرافیائی مطالعہ سے اسی حقیقت کا انکشاف ہوتا ہے چنانچہ یہی حقیقت اس امر کی غماز ہے کہ یہ قطعہ اراضی قدیم الایام سے آباد اور خود کفیل تھا اور اس کا معاشرہ اپنی استواری روابط کے لئے یقیناً اپنی زبان کا بھی مالک تھا۔“ (5)

ایتھے ایہہ گل ٹھوک وجا کے کیہتی جاسکدی اے کہ انسانی برادری اکٹھ کرن یا سماجی حیاتی دی نینہہ رکھن توں موہرے اپنے لئی زبان دا بندوبست کر چکے سن یا کر لیا ہوئے گاتے ایس خطے وچ سماجی حیاتی دی بنیاد رکھن والی قوم نے وی اپنے لئی کوئی نہ کوئی زبان سماجی لوڑاں پوریاں کرن لئی چنگ لئی ہووے گی ایہہ اوہ ای زبان اے۔ جیہڑی ویلے کویلے حالات دیاں کوڑیاں کسلیاں جھلدیاں جھلدیاں تے ہر دور دیاں تبدیلیاں نوں اپنے اندر سموندیاں ہونیاں کدیں چوکھیاں تے کدیں معمولی وٹاندریاں تے حرفاں نالے لفظاں دے تاثر قبولدیاں ہن دے دور تائیں اپڑی اے تے ایہہ ای اوہ زبان اے جیہیں نوں غیر آریائی، ہندی، سنسکرت، ویدک، پالی، پراکرت، اپ بھرنش یعنی برج بھاشا توں وکھ نوں بکلی پنجابی داناں دتا گیا۔

وادی سندھ قدیم ترین تہذیب د امرکز رہی اے راوہلپنڈی دے نیڑے دی وادی سوان وچوں کجھ اجیہاں نشانیاں یاں شیواں لہجیاں نیں جیہناں دی تاریخ تن سوہزار سال پرانی اے۔ ایہہ گل ایہہ دس پاوندی اے کہ پنجاب وچ آریاں دے آون توں موہرے دراوڑ تے دراوڑاں توں وی پہلے منڈا قبیلہ آباد سی تے منڈا قبیلے دی زبان آج دی پنجابی نال ڈھیر میل کھاندی اے۔ عین الحق فرید کوئی ایس بارے اپنے وچار سمجھاوندیاں لکھدے نیں:

”سوال پیدا ہوتا ہے کہ آریاؤں کی آمد سے قبل پنجاب میں کون سی زبان مروج تھی۔ جغرافیائی نسبت سے اس کا جواب یہ ہو گا کہ اس وقت بھی پنجاب میں ایسی زبان بولی جاتی تھی جس کے آثار اب بھی زبان میں موجود ہوں گے اسے اگر قدیم ”پنجابی“ کہا جائے تو تعجب نہ ہو گا۔“ (6)

ایہہ تاں حق گل اے پی آریا دے وارد ہون توں پہلاں وادی سندھ وچ دراوڑی قبیلے وسدے سن پر کھو جکاراں دی رائے موجب جیویں 5000 ہزار سال پہلاں ایس خطے وچ آریا آئے سن اُنج ای آریا وانگ دراوڑ وی ایہوں دے اصل وسینک نہیں سن تے آریاں دے ایہتے آون توں تن ہزار سال پہلاں ایہتے آوسے سن تے

منڈا زبان دے کئی لفظ آج وی اُنج ای یاں تھوڑے بہت فرق نال پنجابی زبان وچ شامل نیں جیویں لد، کنڈ، منڈی، پیڑھی، نتھ، تسلا، ٹنڈ، بھاڑا وغیرہ۔ تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند وچ ایس حوالے نال درج اے:

”منڈا قبائل برصغیر کے قدیم ترین باشندے ہیں اور دراوڑوں کے درود سے قبل یہاں آباد تھے اس بات کو تقویت پنجابی زبان میں موجود منڈا زبانوں کے الفاظ سے ملتی ہے یہ الفاظ شادی بیاہ موت اور دوسری رسومات اور تہواروں سے متعلق ہیں۔“ (7)

جیویں کہ سانوں پتہ اے کہ وادی سندھ دا شمار دنیا دیاں قدیم ترین وادیاں وچ ہوندا اے اُنج ای ایہتوں دی زبان نوں وی مڈھلیاں زبانوں وچوں اک اکھیا جاسکدا اے۔ تے ایہہ نظریہ کہ آریائی زبان پنجاب یا وادی سندھ دی سب توں پہلی زبان اے غلط ثابت ہو جاندا اے۔ آریا دے آون توں موہرے وادی سندھ دے لوکی کس حد تاں مہذب تے زبان دانی دے مالک سن ایس حقیقت توں جانوں کر اوندیاں حمید اللہ شاہ ہاشمی پنجابی زبان دے مڈھ قدیمی ہون دا ثبوت دیندیاں لکھدے نیں:

”آریا لوک جد پنجاب وچ آئے تے اُس ویلے پنجاب، سندھ دے پرانے سینک تھنڈی یا تہذیبی یا تمدنی لحاظ نال آریاں توں ودھ متمدن سن۔ ہڑپہ تے موہن جو دڑو دے کھنڈر اس حقیقت دا کھلا ثبوت سن۔ بقول محمود شیرانی ”ظاہر ہے ان لوگوں کی کوئی زبان بھی ہوگی جو یقیناً پنجابی ہوگی“ ایس توں ثابت ہوندا اے کہ پنجابی زبان دی اصل آریائی نہیں اے۔ اسدا وجود آریاں دی آمد توں پہلوں سی۔ ایس لئی اس دی اساس (مڈھ) اوہ زبان اے۔ جیہڑی آریاں توں پہلوں بولی جاندی سی۔“ (8)

آریاواں دے پنجاب دی دھرتی تے تھرتھلی پاون توں پہلاں افغانستان تے پنجاب تے افغانستان دے لوکی دراوڑی زبان بولدے سن تے آریا ویدک زبان بولدے سن ویدک زبان وی ایہتوں دیان مقامی بولیاں منڈا تے دراوڑی زبانوں توں واہوا اثر قبولیا جیہڑا کہ قدرتی سی۔ آریا گنگا جمنوں جاون توں پہلاں کئی سو سال پنجاب وچ وسدے رہے۔ اس ویلے اوہناں ایہتے اپنی حکمرانی قائم کیتی تے ویدک زبان نوں سنسکرت تائیں اپڑایا ایہتے ای اوہناں پنجاب دے پانیاں دے کول بہہ کے رگ وید اپنی مقدس کتاب لکھی۔ حمید اللہ شاہ ہاشمی دے وچاراں موجب:

”رگ وید دا ظہور اوس مقدس آریائی زبان وچ ہو یا جس وچ مقامی بولی دے لفظ

وی شامل ہو چکے سن دراوڑاں دی بولی آریاں دی بولی نالوں زیادہ ترقی پائی سی
ایس لئی ویدک بولی اوہدے توں تے منڈ اتوں ڈاہڈی متاثر ہوئی۔“ (9)

پنجاب کیوں بے ہمیش دھاڑویاں دی آماجگاہ بنیا رہی تے باہروں آون والے حملہ آوراں جتھے ایتھوں دی
سیاسی، سماجی، زرعی، ثقافتی حالات نوں متاثر کیتا اتھے ای ایتھوں دے لسانی پکھ تے وی چوکھے اثرات چھڈے۔ ایہہ
ای وجہ اے کہ ایس علاقے وچ کدیں باہروں تے کدیں اندرای شورشاں برپا ہون دیاں رہیاں تے لگاتار سیاسی انقلاباں
تے آپسی لڑائیاں وجہوں ہون والی تباہی تے بربادی نے پنجابی زبان نالے ادب دی تاریخ مرتب کرن لئی کوئی خاص یا
نویکلے ثبوت یا شہادتوں نہ چھڈیاں۔ آریا دے آون توں موہرے ایتھوں دے لوکی منڈ اتے دراوڑی زباناں بولدے
سن۔ ڈاکٹر امجد علی بھٹی ایس حوالے نال اپنے تحقیقی وچار سناچھے کہ دیاں دس پاوندے نیں:

”پیرا کوٹا نقول اور ہڑپہ سے دریافت مٹی سے بنی سیلوں کے آثار بتاتے ہیں کہ ہڑپہ
کے دراوڑ ترقی یافتہ زبان بولتے تھے اور ان کا اپنا تحریری نظام تھا۔ بد قسمتی سے یہ
سلیں ابھی صحیح ترجمہ نہیں ہو پائی ہیں مگر اس میں کوئی شک نہیں کہ ویدک زبان اور
سنسکرت اپنے ماخذ میں غیر آریائی ہیں اور شاید دراوڑی زبان سے ماخوذ ہیں۔ (2) یہ
حقیقت انڈو-یورپین زبانوں کے تمام علماء نے تسلیم کی ہے جنہوں نے رگ وید کی
آوازیں جو کہ نہ ہی رگ وید کے بعد کے دور میں انڈو یورپین اور نہ ہی انڈو-آرین
زبانوں میں گئیں۔ مثلاًٹ، ٹھ، ڈ، ڈتھ، ن اور ٹو وغیرہ اور یہ صرف پنجابی میں ہی میں
پائی گئی ہیں۔ اسی وجہ سے پرنسپل شیجا سنگھ (3) اور شریف سنجابہی (4) کا خیال ہے کہ
رگ وید آریاؤں کی پہلی زبان ادبی تخلیق ہے یہ محققین سو فیصد درست نہ بھی ہوں
پھر بھی اس بات سے انکار نہیں کیا جاسکتا کہ ویدک زبان کی جڑیں آریاؤں کے آنے
سے پہلے یا تو پنجابی زبان میں موجود تھیں جو پنجاب میں بولی جاتی تھی یا ویدک اس
سے کافی حد تک متاثر تھی۔“ (10)

محمد آصف خاں سنہیتی کمار چیرجی دا حوالہ دیندیاں لکھدے نیں:

دنیا دی ہر ترقی وند زباناں اپنا تاریخی ورثہ رکھدی اے۔ ایس گل توں وی کسے طرح انکار نہیں کہ پنجابی زبان
دی وی اک نویکلی تہذیب، ثقافت تمدن تے تاریخ دی مالک اے تے آج وی پاکستان دیاں علاقائی زباناں وچوں سب
نالوں اُچیرا مقام رکھدی اے۔ پر ستم ظریفی ایہہ اے کہ ایس زبان نوں بولن والے بھائیں چوکھے نیں تے ایہہ زبان

پاکستان تے ہندوستان توں اڈھور وی کئی مکاں وچ بولی جاندی پر کوئی وی ایس زبان دی قدر نہیں کردا کوئی ایس نوں سکھاں دی زبان کہہ کہ تعصب دانشانہ بنا دیندا اے تے کوئی ایس نوں ملکی سالمیت لئی خطرے دی گھنٹی سمجھدا اے۔ کوئی ایس پنجابی نوں جاہلاں دی بولی کہہ کے انگریزاں ولوں بوئے گئے احساس کمتری دے بی نوں پانی دیندا اے تے کوئی ایس نوں صرف اک بولی آکھ کے ایہدی ترقی دی راہ وچ رکاوٹ داکارن بن دا اے۔ جیکر ویکھیا جاوے تاں ایہہ اوہ نمائی تے وچاری زبان اے جیہڑی ہمیشہ سدا بہارتے آپ روں آگن والے پھل وانگوں اپنی وائٹا بکھیر دی اپنی دھن وچ لگی آگے ودھدی جا رہی اے۔ پنجابی زبان اک پرانی تے نویکیلی زبان اے ایس حوالے نال اپنے کھوجکاری وچار ساخجے کر دیاں حمید اللہ شاہ ہاشمی لکھدے نیں:

”پنجابی زبان دنیا دیاں پرانیاں زباناں وچوں اک اے روسی پروفیسر سری بریا کوف اپنی کتاب پنجابی لٹریچر وچ لکھدے نیں کہ..... پنجابی دنیا دیاں و ساریاں و ساریاں زباناں وچوں آپ عظیم زبان اے۔ پنجابی زبان داناں ”پنجاب“ توں پیا کیوں جے پنجابی زبان پنجاب وچ ای بہتا بولی جاندی اے۔“⁽¹¹⁾

برصغیر یا پنجاب دی اصل زبان پنجابی اے یا پنجابی اوس زبان وچوں بنی اے جیہڑی ایس علاقے وچ سب توں موہر لے انساناں بولی۔ آریاں دی بولی ویدک سی اوہ کئی صدیاں پنجاب وچ وسے رہے تے ویدک بولی نوں سنسکرت زبان ول ٹوریا۔ ویدک بولی لگ بھگ پنج سو ورھیاں مگروں سنسکرت داروپ اختیار کرن وچ کامیاب ہوئی تے ایہہ زبان لگ بھگ پنج تھہے سو سال چھائی رہی تے عوام تے خاص دی زبان بنی رہی مگروں ایہہ زبان صرف علمی ادبی حلقے تائیں محدود ہو کے رہ گئی تے عوام دی زبان نہ رہی تاں ایس زبان دی ترقی رک گئی۔ عوام دی زبان دی اہمیت ایس کارن ہوندی اے کہ عالم اوس زبان وچ لکھن دا چاراکر دا اے بھادیں بعدوں عوامی زبان بدل دی جاوے تے ایہہ بدل دی گئی تے ایس نوں عالماں خاص زبان بنادتا جیہڑی اک خاص طبقہ ای ورتدا سی ایس وچوں ایہہ زبان خاص طبقے دی ای زبان بن کے رہ گئی اوہناں مقامی زبان نال ایس زبان دے لفظاں دے اختلاط نوں روکیا تے زبان نوں اوکھے اصولاں دی زنجیر وچ بندھ دتا۔ جیس کارن ایہہ زبان وی اپنے آخری ساہ لین لگ پئی عوامی زبان دے حوالے نال گل کر دیاں احمد سلیم صاحب لکھدے نیں:

”میں سمجھدا ہاں کہ لوکائی دی زبان ہمیشہ جیوندی ہے اتے جیوندی رہوے گی۔ پنجابی وی لوکائی دی زبان ہے اس نوں کوئی مار نہیں سکدا۔ پنجاب خطرے وچ ہے ایس طراں دے نعرے لگا کے کئی لوک اپنے بزنس چلاؤندے نیں میں سمجھدا

ہاں کہ جد تک لوک پنجابی بولدے نیں پنجابی زندہ رہے گی۔“ (12)

سنسکرت دی اجارہ داری مکن مگروں پالی زبان مشہور ہوئی۔ ایہدی وجہ ایہہ سی کہ عوام سنسکرت زبان توں دور سی تے ایس مسئلے نوں جانندیاں مہاتما بدھ نے مقامی بولیاں نوں سنسکرت تے وڈیائی دتی تے پالی زبان نوں اپنی مذہبی زبان دادر جہ دتا۔ انج پالی بدھاں دی مذہبی زبان ہوون دے نال نال عوامی زبان وی سی۔ کیوں جے عوام ایس بولی نوں بوہتا سمجھدے سن ایس لئی بدھاں اپنے مذہب دی تبلیغ لئی ایس نوں آگیرے کیتا۔ انٹرنیٹ تے پالی زبان بارے انج درج اے:

“Pali is an old language. It used to be spoken in India, and is similar to sanskrit-Pali is used in religious services by Theravade Buddests. The Theravada holy texts, called the Pali Canon, are written in Pali.” (13)

مہاتما بدھ دے آون توں پہلاں سنسکرت تے عوامی زبان وچ چوکھا فرق آگیا سی۔ پر مقامی بولیاں دے کئی لفظ سنسکرت داحصہ سن۔ آریاں نے کیوں جے مقامی لوکاں نوں اپنا غلام بنا لیا سی تے اوہناں نوں شودر کہہ کہ اپنی زبان نہ بولن دی ہدایت کیتی سی ایس لئی اوہ لوکی اپنیاں مقامی بولیاں بولدے رہے تے سنسکرت وکھری زبان بنی رہی جد کہ بدھاں عام زبان پالی نوں مذہبی بولی قرار دے کے سنسکرت ورگی زبان تے پر کرتاں نوں وڈیائی دیون دا جتن کیتا۔ ہن ایہہ گل وی ثابت ہوندی اے کہ ایہہ عام لوکاں دی زبان اصل وچ پنجابی زبان دی ای مڈھلی یا قدیمی شکل سی۔ عبد الغفور قریشی ایس حوالے نال لکھدے نیں:

”زبانان دے ماہراں نے ایہہ ثابت کر دتا اے کہ سنسکرت اصلوں کوئی وکھری نہیں سی سگوں ایہہ کسے ہور زبان جاں پر کرت بولیاں دی نکھری، مانجی، دھوتی سنواری جاں شدھ (صاف) کر کے لشکائی شکل داناں اے۔ سندھ وادی دی تن لکھ سال پرانی آبادی دے نشان تے پنج ہزار سال پہلوں دی تہذیب نوں دکھیاں ایہہ کہنا ودھیکی نہیں ہووے گی کہ آریاں دا مقابلہ سپت سندھو جاں آریہ ورش دے مقامی لوکاں نال ای ہویا تے اوہناں دی زبان توں متاثر ہوئے بغیر نہ رہ سکے۔ آریاں نے اوس ای عوامی زبان دراوڑی جاں منڈانوں شدھ کر کے اوس وچ اپنے وید رچے۔ ایہو قدیمی زبان خود رو بوٹے وانگوں جیوندی جاگدی اپنے امیر ذخیرہ الفاظ سخت جان ہوون کر کے دو جیاں زبانان دے مقابلے کھلوتی

دکھائی دیندی اے۔“ (14)

آریاں مقامی لوکاں دیاں بولیاں نوں پر اکرتاں یعنی پر اے لوکاں دی زبان آکھیا۔ پر اکرت اصل وچ اوس بولی یا زبان نوں آکھیا جاندا اے جیہڑی قدرتی تے آپ مہاری ہووے تے جیہیں نوں مانج کے شدھ نہ کیتا گیا ہووے۔ یا کیہا جاسکدا اے کہ پڑھے لکھے یا ادبی حلقے دی زبان توں اڈ عوام دی زبان ہووے سنسکرت تے پالی یا پر اکرت وچ فرق وی صرف ایہہ ای سی کہ سنسکرت پڑھیا لکھیا ادبی حلقہ تے پنڈت ورتدے سن جد کہ پالی عام لوکاں دی بولی سی تے عام لوکاں دی بولی کدیں نہیں مردی ایہہ ای وجہ سی کہ ہولی ہولی پر اکرتاں دا گھیرا موکلا ہوندا گیا تے سنسکرت سنگڑ دی سنگڑ دی صرف پنڈتاں دی زبان بن کے رہ گئی۔ پر اکرتاں سارے شمالی ہند وچ کھل گئیاں تے اپنے علاقے دے لحاظ نال کئی شاخاں وچ ونڈیاں گئیاں جنہاں وچوں چو کھیاں سر کر دیاں پر اکرتاں شور سینی، ماگدھی، ارد ماگدھی، مہاراشٹری تے پشچیمی نہیں ایہناں پر اکرتاں وچ رچیا گیا ادب اج وی کسے نہ کسے شکل وچ لہجہ جاندا اے۔

سنسکرت تے پر اکرت دے فرق دے حوالے نال ڈاکٹر بنارسی داس جین دی دلیل کجھ پلے نہیں پیندی کہ اوہ اک پاسے تاں لکھدے نیں کہ سنسکرت اوس قوم دی زبان سی جیہڑے ہندوستان وچ وارد ہوئے سن تے دوجے پاسے ایہہ کہہ دیندے نیں کہ ایہہ آون والے لوکاں دے اک گروہ دی زبان علمی ادبی درجہ اختیار کر گئی تے باقیوں دی زبان پر اکرتاں یعنی (پر اے لوکاں دی زبان) بن گئیاں جدوں آریہ سارے اک سن تاں اوہناں وچوں اک گروہ وکھرا کیویں ہو سکدا اے۔ اصل گل تاں ایہہ اے کہ فاتح قوم ہمیشہ دوجی قوم نوں محکوم بنا لیندی اے تے اوہدی ترقی روکن لئی راہ ڈک کھلوندی اے انج ای آریاں نے جیہیں زبان وچ اپنیاں مذہبی کتاباں لکھیاں اوس نوں اوہوں دے مقامی لوکاں نوں ورتن توں ہٹک دتا۔ جدوں اوہناں سنسکرت نوں ورتن توں ہٹک دتا سی تاں ایہہ کیویں ہو سکدا اے کہ پر اکرتاں اوہدے وچوں پھٹیاں ہوون۔ ڈاکٹر بنارسی داس لکھدے نیں:

”چار ہزار ورھیاں دے عرصے تے ہزاراں میلاں دے پھیلاؤ وچ سنسکرت ہن دس باروں زباناں وچوں پھٹ نکلی اے۔ جنہاں وچ پنجابی وی اک اے اوہ اک دوجے توں بالکل الگ تھلگ نہیں رہیاں بلکہ اک دوجے تے اپنا اثر پاندیاں رہیاں نیں۔“ (15)

ڈاکٹر بنارسی داس دے ایس بیان تے اوہناں دے سنسکرت علمی ادبی زبان آکھن والی گل وچ ایکتا نظر نہیں اوندی کہ اک پاسے تاں اوہ ایہہ کہہ رہے نیں کہ سنسکرت دوجیاں پر اکرتاں توں فرق سی فیر کہہ رہے نیں ساریاں پر اکرتاں سنسکرت وچوں ای پھٹیاں تے تیجی گل جیہڑی ہور اچنبے دی اے اوہ ایہہ کہ سنسکرت تے پنجابی اک دوجے

تے اپنا اثر وی چھڈ دیاں رہیاں۔ حالانکہ جدوں اک شے اپنے ماخذ توں نکلی ہووے تاں اوہ اوس ماخذ نوں کج متاثر کر سکدی اے۔ جدوں کہ اوس نوں استعمال کرن والے ایس گل دی اجازت وی نہیں دیندے کہ کوئی اوس زبان نوں عام ورتوں وچ لیاوے۔ ہو سکدا اے میرے ایس نظریے توں کئی لوکاں نوں اختلاف ہووے پر میرے نظریے دی حامی وچ ڈاکٹر حمید اللہ شاہ ہاشمی اپنے وچاراں دا اظہار کر دیاں ایس حوالے نال لکھدے نیں:

”پنجابی آریاں دے آون توں لگ کے ہن تیکر کسے نہ کسے شکل وچ پنچ دریاواں

دے دہیں دی زبان رہی اے ڈاکٹر بنارسی داس جین دا ایہہ کہنا کہ ”پنجابی زبان

سنسکرت وچوں نکلی اے“ بالکل غلط اے۔“ (16)

لسانیات دے ماہراں ایس گل داپک کر دیا اے کہ پنجابی زبان سنسکرت وچوں نکلی یا اوہدی وگڑی ہوئی شکل نہیں سی بھوویں پنجابی وچ اج وی سنسکرت زبان دے کئی شبد رل گئے نیں پر ایس گل توں ایہہ ثابت قطعاً نہیں ہوندا کہ پنجابی سنسکرت دی دھی اے یا ایہدی وگڑی ہوئی شک اے سگوں تحقیق راہیں ایہہ گل ثابت ہو چکی اے کہ پنجابی زبان سنسکرت توں وی چوکھی پرانی اے بھوویں ایہدے ناں وکھو وکھ زمانیاں وچ وکھو وکھ رہے نیں تے ایس زبان وچ کئی دوجیاں زبانناں دیاں لفظاں رل کے ایہدی زرخیزی وچ وادھا کیتا اے جویں کہ ہر زبان دی ایہہ خصوصیت ہوندی اے کہ اوہ دوجیاں ہم اثر زبانناں دے الفاظ نوں اپنے اندر سمون داوی حوصلہ رکھدی اے تے دوجیاں زبانناں نوں اپنے الفاظ دے کے اوہناں تے اثر انداز ہون دا جگر اووی رکھدی اے۔ پنجابی زبان دی قدامت بارے اپنے وچاراں نوں شبد اں دا بانا پواندیاں حمید اللہ شاہ ہاشمی دس پاؤندے نیں:

”آریائی نفوذ سے پہلے پنجاب میں ایسی زبان بولی جاتی تھی جس کو اب ”قدیم

پنجابی“ کہا جاسکتا ہے یہ دراوڑی زبان کی ایک شاخ ہے۔“ (17)

ایہہ گل ثابت شدہ اے کہ پنجاب دی سرسبز تے زرخیز دھرتی جیہڑی اج اپنی شادابی تے زرخیزی و جہوں پوری دنیا وچ مشہور اے۔ موہرے انج نہیں سی سگوں ایہہ خطہ برف دیاں چوکھیاں تہواں ہیٹھ لکا ہو یا سی تے ہمالیہ دے پہاڑ وی سمندر دی ڈونگھیاں وچ ڈبے ہوئے سن ایس وجہ توں سائبریا ولوں آون والیاں برفیلیاں ہوواں خطہ پنجاب تے برف باری کر دیاں سن فیر قدرتی تبدیلیاں و جہوں سمندر دیاں گھٹیا تے ہمالیہ دے پہاڑ دس لگ پئے پر ایہہ عمل کرواں سال بعد رونما ہو یا۔ پہاڑ سمندر وچوں نکلے تاں اوہناں دی اُچپائی و جہوں سائبریا ولوں آون والیاں برفیلی ہوواں داراہ وی رُک گیا تے پنجاب دے خطے جی برف بگھری تے ہر پاسے پانی تے بعدوں ہریالی نظریں پین لگ پئی پر فیر ایس عمل تے وی کجھ سال نہیں سگوں کئی صدیاں لگ گئیاں۔ ایس خطے وچ قدرتی پھلاں پھلاں دی کثرت

پاروں افریقہ دے باسی نیگرا ایڈ قبیلے والیاں ایہتھے آکے وسنا شروع کردتا ایہہ لوکی زکھاں دیاں ٹاہنیاں تے پہاڑاں دیاں غاراں وچ رہندے سن۔ مگروں افریقہ دا اک ہور قبیلہ جیہڑا آسٹرا ایڈ اکھواندے سن ایہتھے آنکے ایہہ قبیلے کوئی زبان نہیں بولدے سن سگوں اشاریاں نال اپنی گل دوجیاں تیکر اپڑاندے سن۔ ایہہ بندے زنانیاں کو تھان اکٹھے رہندے سن۔ رشتیاں ناٹیاں دی تمیز نہیں سی ایہہ اپنے جسے زکھاں دے پتراں یاں جنوراں دیاں کھلاں نال ڈھکدے سن۔ ایہہ ای ایہناں تے جنوراں وچ فرق سی۔ افریقہ توں آون والے ایہناں دوہاں قبیلیاں توں مگروں ہور کئی قبیلے جیویں کول، بھیل، سننتال، ساورا، کورواتے جاگت قبیلے ایس خطے وچ آوسے ایہناں نوں منگول منڈا قبیلے آکھیا گیا ایہہ لوکی باشعور، گھراں وچ رہن والے، ڈنگر پالدے اوہناں دادودھ تے گوشت کھاندے تے آپس وچ گل بات کردے سن ایہناں دی زبان منڈاری یا منڈا زبان اکھواندی اے۔ منڈا زبان ای اج دی پنجابی اے ایس حوالے نال اپنے وچاراں نوں سانجھا کر دیاں تے ایہدے حق وچ دلیل دیندیاں سید اختر جعفری لکھدے نیں:

”منڈاری ہی اس خطے کی بولی جانے والی پہلی زبان ہے۔ منڈاری زبان کے بہت سے الفاظ آج بھی پنجابی زبان میں استعمال کیے جاتے ہیں خاص طور پر دو چشمی بھائے والے الفاظ کا تعلق منڈاری زبان سے ہے اس لئے منڈاری ہی پنجابی زبان کا سرچشمہ اور منبع تصور کی جاتی ہے کیوں کہ پنجابی زبان نے اسی زبان کا دودھ پیا اور اسی زبان میں اپنا سفر شروع کیا تھا۔ منڈاری زبان کے الفاظ مثلاً، کھری، دھسا، نتھ وغیرہ آج بھی پنجابی میں مروج ہیں ان کے علاوہ منڈاری زبان کے بہت سے الفاظ ہزاروں سالوں کا سفر طے کرتے سینہ بہ سینہ اور نسل در نسل منتقل ہوتے ہوئے جدید دور کی پنجابی زبان کا حصہ بنے ہوئے ہیں۔“ (18)

پنجابی زبان دے ارتقاء بارے وکھو وکھ نظریاں تے تحقیقاں وچوں اک تحقیق ایہہ وی اے کہ پنجابی پر اکرتاں وچوں اک پر اکرت اے۔ ایس گل نوں ثابت کرن لئی اسیں ڈاکٹر ہر کرت دے وچار ساٹھے کرنے آں۔

”پنجابی کا ارتقا پر اکرتوں سے ہوتا ہو آپ بھرنش تک پہنچا ہے۔“ (19)

لگ بھگ چھ ہزار سال پہلاں منڈا قبیلے نے تہذیب تے تمدن نوں ترقی دتی تے ایس ترقی دارا ایہہ سی کہ ایہہ قبیلے زبان دے فن توں جانوں سی تے مگروں اک ہزار سال بعد دراوڑ ہندوستان وچ وڑے ایہناں وچوں کجھ قبیلے بلوچستان وچ تے کجھ پنجاب وچ آن وسے بلوچستان دی براہوی زبان اصل وچ اوس ویلے دی دراوڑی زبان دی ای ترقی یافتہ شکل اے تے انج ای پنجاب وچ وسن والیاں دی پنجابی وی اوس ویلے دی دراوڑی زبان دی ای ترقی یافتہ شکل

اے۔ دراوڑ قبیلے بڑے مہذب سلیقہ مند تے مقامی لوکاں نالوں چوکھے ترقی یافتہ سن۔ ایہہ جھونپڑیاں دی تھان پکے مکان بناندے سن گلیاں چوڑیاں تے تھان تھان پانی دے تالاب بناوندے۔ تفریح دا اہتمام کردے۔ مویشی پالدے تے سفر لئی گڈو رتدے سن ایہناں وچ عبادت کرن واوی رواج سی تے زبان بولن دے فن توں وی جانوں سن ایہناں دی زبان دراوڑی سی۔ جے دراوڑی زبان دیاں کئی شکلاں اج وی وکھو وکھ علاقیاں وچ بولیاں جاندیاں نیں۔ دراوڑاں تے منڈا قبیلیاں دے ملاپ نال دونوں قوماں اک دوجے نوں نہ صرف سماجی تے تہذیبی حوالے نال اک دوجے نوں متاثر کیتا سگوں لسانی پکھوں وی اک دوجے تے ڈونگھے اثرات پائے تے دراوڑی زبان دے کئی الفاظ اج دی پنجابی زبان دا حصہ نیں جیویں اماں، آپا، لتر، گانی، کنگن، بالے یا والے، کٹنایا کٹو وغیرہ۔ عین الحق فرید کوٹی ہوراں دے تحقیقی وچاراں موجب پنجابی زبان دا منبع سنسکرت نہیں سگوں منڈا تے دراوڑی زبانیں ایس حوالے نال عین الحق فرید کوٹی دے وچاراں نال سانجھ ملاؤندیاں سید اختر جعفری دس پاوندے نیں:

”عین الحق فرید کوٹی نے تحقیق سے ثابت کیا ہے کہ پنجابی زبان کا منبع سنسکرت نہیں بلکہ منڈاری اور دراوڑی زبانیں ہیں۔ پنجابی زبان کا سنسکرت سے ماخوذ ہونے کا نظریہ باطل قرار دیا گیا ہے کیونکہ سنسکرت کا لسانی ڈھانچہ اور صرف و نحو پنجابی زبان سے قطعاً مختلف ہے بلکہ پنجابی زبان کی گرائمر اور لسانی ڈھانچہ بہت حد تک دراوڑی زبان سے ملتا جلتا ہے۔“ (20)

لسانیات دے ماہراں دا آکھنا اے کہ جدوں دوزباناں آپس وچ میل کر دیاں نیں تاں اوہناں دے میل ملاپ نال اک نویں زبان جم پیندی اے تے ایس زبان وچ پرانیاں دوہاں زباناں دے الفاظ شامل ہوندے نیں ایہہ اک فطری عمل اے کہ جدوں کوئی زبان اپنا پینڈا بھالدی اے تاں اوہ موہرے پرانی زبان وچ اپنے آپ نوں منواندی اے مگروں ہولی ہولی جدوں عوامی سطح تے پسندیدگی حاصل کر لیندی اے تاں اپنے آپ نوں پہلی زبان توں وکھ کر لیندی اے۔ پہلوں ایہہ بولی دادر جہ حاصل کر دی اے تے مگروں زبان دا جیویں پشچی زبان ایہدے وچ منڈا تے دراوڑی دوہاں زباناں دے لفظ شامل نیں۔ پنجاب نوں پہلے پشچ آکھیا جاندا اسی تے اوس مناسبت نال ای پشچ دی زبان پشچی اکھوائی کھوائی۔

دراوڑاں توں تن ہزار سال بعد ہندوستان وچ آریہ وارد ہوئے۔ آریہ تعداد وچ گھٹ سن اوہناں دی زبان سنسکرت یاں ویدک سی اوہناں دی تعداد گھٹ ہوون وجوں اوہناں دے اثرات مقامی تہذیبیاں تے زبان تے گھٹ جد کہ مقامی لوگ تعداد وچ بہتے سن۔ ایس لئی اوہناں دی تہذیب تے لسان دے اثرات آریہ دی زبان ویدک تے

سنسکرت تے چوکھے پئے تے ایہدی ستھری مثال آریہ دے رچے گئے وید میں جنہاں تے ایہہ اثرات ذکر جوگ میں حالانکہ آریہ نے اپنی زبان نوں ایتھوں دے لوکاں نوں دور رکھیا کیوں بے اوہ اپنے آپ نوں اُچا سمجھدے سن تے مقامی لوکاں نوں گھٹیا شور دے نظریے نے وی ایتھوں ای جنم لیا۔ ایس حوالے نال جا نکاری دیندیاں سید اختر جعفری لکھدے نیں:

”آریہ اپنے آپ کو یہاں کے باشندوں سے اعلیٰ اور ارفع سمجھتے تھے کیونکہ دراوڑوں اور منڈا قبائل کے مقابلہ میں ان کے رنگ گورے، اونچے قد اور قوی الجشتہ تھے اس لیے انہوں نے اپنی الگ زبان ایجاد کی جس کا نام سنسکرت رکھا اور اُسے اپنی مذہبی اور مقدس زبان کا درجہ دیا۔ آریاؤں کے دور میں سنسکرت ایک مقدس زبان سمجھی جاتی تھی جس کو بولنے پڑھنے اور لکھنے کا حق صرف آریا کو حاصل تھا۔ منڈا اور دراوڑ قبیلے اپنی اپنی زبان بولتے تھے ان زبانوں کو پراکرت کہا جاتا تھا ان پر کراتوں میں ماگدھی، مہاراشٹری، شورسینی، پشاپچی، برج بھاشا اور کھڑی بولی شامل تھی۔ ان میں سب سے زیادہ مشہور پراکرت پشاپچی تھی جو پشاپچہ کے وسیع و عریض علاقے میں بولی اور سمجھی جاتی اسی بولی کی مناسبت سے ایک زمانے میں پنجاب کا نام پشاپچہ پڑ گیا تھا۔ بعد ازاں پشاپچی بولی میں سے پالی، پنجابی اور کشمیری بولیوں نے جنم لیا۔“ (21)

وڈے وڈے لسانیات دے جانوں ایس گل دے حامی نیں کہ شمالی ہند دیاں زبانان سنسکرت وچوں نہیں سگوں پراکرتاں وچوں نکلیاں تے پراکرتاں منڈا تے دراوڑی یعنی مقامی زبانان دے سنسکرت تے اثرات وچوں ہوند وچ آئیاں۔ ایس بارے بڑی تحقیق ہوئی تے کجھ مثالاں تے نکلے نکلے ثبوت پیش کر کے ایہہ ثابت وی کیتا گیا اے کہ پنجابی غیر آریائی زبان اے پر آریا توں پہلے دی تاریخ کچی بیڈی نہ ہوون وچوں پورے وثوق نال کوئی وی ایہہ نہیں کہند جیویں ڈاکٹر آصف خاں ایس حوالے نال پختہ رائے نہ دیون دی وجہ بیان کر دیاں لکھدے نیں:

”منڈا اور دراوڑی زبانوں کے متعلق ہمارا مطالعہ تھی کے برابر ہے اس لئے ہم ان میں سے کسی کو بنیاد مان کر بات نہیں کر سکتے۔“ (22)

جیویں کہ پہلے وی گل کیتی گئی اے کہ پنجابی زبان دی اصل بارے بڑی تحقیق ہوئی اے تے ہر کسے اپنی تحقیق موجب پنجابی زبان دی قدامت بارے اپنا نظریہ قائم کیتا اے۔ جیویں کجھ محققاں دی رائے اے کہ پنجابی

سنسکرت دی جانی اے جد کہ کچھ نے ایس دی اصل غیر آریائی دسی اے تے دس پائی اے کہ پنجابی زبان دیاں جڑاں آریاں دے دور توں وی اگے جا ملدیاں نیں تے ایہناں زباناں دے سنسکرت تے نالے سنسکرت دے ایہناں زباناں تے اثرات ضرور نیں پر کوئی وی زبان کسے دوجی زبان وچوں جمی نہیں سگوں اثر قبول کے اگے ٹردی جاندی اے ایس لئی ایہہ آکھنا کہ پنجابی زبان سنسکرت دی دھی اے محققان غلط ثابت کیتا اے۔ عین الحق فرید کوئی لکھدے نیں:

”پنجابی زبان کی ہی مثال لیجئے یہ نہ صرف ایک وسیع علاقے میں مروج ہے بلکہ اس کا دامن بے شمار زبانوں کے سرمایہ الفاظ سے بھرپور ہے بیرونی زبانیں مثلاً عربی، فارسی، ترکی، یونانی، پر تگیزی اور انگریزی تو ایک طرف خود اس برصغیر کی مختلف زبانوں کے اثرات بھی مطالعہ کی دعوت دیتے ہیں۔“ (23)

اک دور سی کہ ماہرین لسانیات آریائی قوم نوں ای دھرتی دیاں ساریاں تہذیبیاں دا منبع سمجھدے سن تے سنسکرت نوں ام اللسان دا مقام دیندے سن بھاویں ایہناں دی تحقیق دے دیویاں نے بڑیاں راہواں روشن کیتیاں نیں تے علم وچ ڈھیر وادھے دا کارن بنیاں نیں پر اپنے یکطرفہ رجحاناں تے اک خاص قسم دے مطالعے وجہوں اوہناں غیر ارادی طور تے تاریخ دے زبان نال تعلق رکھن والے غیر متوازن نظریے قائم کر لے سن تے ایہناں دی تحقیقی کاوش وجہوں ہر کسے نے ایہناں دے ایہہ غیر معیاری تے بے ڈھنگے نظریے وی من و عن تسلیم کر لے ہوئے سن۔ برصغیر دے شمالی حصے دیاں زباناں دے سنسکرت الاصل ہوون دا نظریہ ایہدی جیوندی جاگدی مثال اے۔ ایہناں زباناں تے سنسکرت دی صرف و نحو اک دوجے توں قطعاً کھ نہیں پر کچھ لغوی سانجھ وجہوں ایس نظریے دی بنیاد پے گئی تے ہالے تائیں کچھ ماہر ایس نظریے نوں ای اصل مندے نیں۔ آئزک ٹائلر (Issac Taylor) اپنی کتاب ”The Origin of the Aryans“ وچ لکھدے نیں:

”خوش قسمتی سے ماہرین سنسکرت کے غاصبانہ اور وقتی نظریات کا زمانہ گزر چکا ہے اب یہ محسوس کیا جانے لگا ہے کہ جلد بازی میں اخذ شدہ لسانیاتی نظریات کا آثار قدیمہ علم الکاسیات، علم البشریات، علم الطبقات الارض اور عقل سلیم کی روشنی میں نئے سرے سے جائزہ لینے کی ضرورت ہے۔“ (24)

انج ای آئزک ٹائلر نے ایہہ وی دسیا کہ سنسکرت توں اڈ باقی ساریاں آریائی زباناں لٹوی احوات توں مبرا نیں جیہڑے خالص دراوڑی گن نیں تے سنسکرت وچ ایہناں خوبیاں داہونا سنسکرت تے دراوڑی زباناں دے اثرات دا نتیجہ نیں۔ پنجابی اک ودھیری ترقی وند تے پرانی زبان اے جیہہ اپنچ ہزار ورھے توں وی پہلاں دالسانی ماضی تے اٹھ

سوورھے دا ادبی ورثہ رنگ برنگے جذبیات تے خیالاں نال کن وکن بھریا ہو یا اے۔ ڈاکٹر شہباز ملک وی پنجابی زبان نوں سنسکرت نہیں سگوں منڈا تے دراوڑی زبان دے نیڑے دسدے نیں۔ لکھدے نیں:

”سنسکرت تے مقامی زبانان جنہاں نوں پراکرت کہاں گے ایہناں اک دو جے نوں لفظی لحاظ نال متاثر کیتا پراکرت یاں مقامی زبانان نے سنسکرت یاں ویدک دی صوتیات نوں متاثر کیتا جدوں کہ سنسکرت صوتی یاں گرامری لحاظ نال ایہناں نوں متاثر نہ کر سکی ایہو وجہ اے کہ صرف و نحو دے لحاظ نال سندھ وادی دیاں اجو کیاں زبانان جنہاں وچ پنجابی وی شامل اے سنسکرت نالوں زیادہ منڈا تے دراوڑی گروہ دیاں زبانان نال رلدیاں نیں۔“ (25)

پنجابی زبان تھاون تھائیں فرق نال بولی جاندی اے کہ جیویں باراں کوہاں تے لہجہ بدل جاندا اے ایہدا مطلب ایہہ وے پئی باراں کوہاں تے او تھوں دیاں ریتاں روایتاں، رواج، رسماں، تہذیبی کچھ او تھوں دیاں ضرب المشلاں، محاورے آکھان وغیرہ رل کے او تھوں دے لہجے وچ فرق پادیندے نیں۔ ایہہ فرق ایس کر کے وی نوبھلا ہوندا اے کہ ہر علاقے دیاں اپنیاں لوڑاں، مقامی لفظاں، محاورے تے ضرب المشلاں ہوندیاں نیں ہر تھوں دی اپنی تاریخ ہوندی اے تے رواج ہوندا اے نیں نالے رتاں وی بولی تے لہجے تے نوبھلا اثر پاوندیاں نیں ایہہ زبانان نہیں سگوں اک زبان دے وکھو وکھ لہجے ہوندے نیں۔ ایس لئی پورے پنجاب دی بولی اکو پنجابی اے بس تھوں تھوں تے ایہداناں بدل جاندا اے۔

کیتی گئی ساری کھوجکاری توں ایہہ سٹہ کڈھیا جاسکدا اے کہ پنجابی زبان ای اوہ زبان اے جیہڑی اسیری، سومیری، بابلی تے مصری تہذیبیاں توں وی پرانی تہذیب جنہوں اسیں وادی سندھ دی تہذیب آکھنے آں وچ بولی جاندی سی بھوویں اوس ویلے ایہداناں پنجابی نہیں سی۔ زبان کیوں جے وسیب دی پیداوار اے ایس لئی ایہہ کیوں آکھیا جاسکدا اے سواں دریا دے کنارے و سن والے لوک کوئی زبان نہیں بولدے سن حالانکہ لوکاں نوں اپنے وچار وٹاند رے دی لوڑاں کھٹیاں رہیاں پیندی اے ایس لئی اسیں ایہہ گل بناں کسے شک و شبہ دے آکھ سکئیں آں کہ اوس ویلے وی تہذیب کیوں جے سب توں پرانی اے تے او تھوں دی زبان وی لازمی گل اے سب توں چوکھی پرانی ہووے گی تے اوس زبان دے کئی لفظ اوسے حالت وچ آج وی پنجابی زبان وچ موجود نیں ایس لئی ایہہ گل بغیر رد کیتیاں کیتی جاسکدی اے کہ پنجابی زبان دنیادی سب توں قدیم زبان اے۔

References:

- * Assistant Professor, Lahore College for Women University, Lahore.
- ** Assistant Professor, Lahore College for Women University, Lahore.
1. Aḥmad Shahzād, *Panjabi Lisāni Rābtay* (Lāhore: Zarsha Publishers, 2019), 9.
 2. Abdul Ḡhafūr Quraishi, *Panjābi Adab di Kahāni* (Lāhore: Azīz Book Depot, 1972), 28.
 3. Ain-ul-Haq Farīd Koṭī, *Urdū Zabān ki Qadīm Tārīkh* (Lāhore: Azīz Publishers, 1996), 10.
 4. Ibid, 72.
 5. Faqīr Muḥammad Faqīr, Dr., *Panjābi Zabān-o-Adab ki Tārīkh* (Lāhore: Sang-e-Meel Publications, 2002), 16.
 6. Ain-ul-Haq Farīd Koṭī, *Tārīkh-e-Adabiyāt Musalmānān-e-Pākistān-o-Hind*, Vol-XIII (Lāhore: Punjāb University, d.n.), 212.
 7. Ibid, 213.
 8. Hamīdullāh Hāshmī, *Panjābi Adab di Muḥtaṣar Tārīkh* (Lāhore: Tāj Book Depot, 1992), 16-17.
 9. Ibid, 17.
 10. Amjad Ali Bhaṭṭi, *Tanqīdi Fikariye* (Lāhore: Fiction House, 2018), 11-12.
 11. Punjābi Adab di Muḥtaṣar Tārīkh, 7.
 12. Aḥmad Salīm, *Gallān Pākistān Diyān* (Lāhore: Sānjh Publications, 2019), 38.
 13. www.wikipedia.com.pali
 14. Punjābi Adab di Muḥtaṣar Tārīkh, 32.
 15. Banārsi Dās Jane, Dr., *Punjābi Zabān te Ohdā Literature* (Lāhore: Majlis Shāh Hussain, 1941), 18.
 16. Panjābi Adab di Muḥtaṣar Tārīkh, 19.
 17. Hamīdullāh Hāshmī, *Punjābi Zabān-o-Adab* (Karachi: Anjuman Press, 1988), 13.
 18. Aḳḥṭar Ja'afri, Dr., *Dāstān Punjābi Zabān-o-Adab* (Lāhore: Idārah Saqafat-e-Islāmiya, 2013), 23-24.
 19. Amjad Ali Bhaṭṭi, *Tanqīdi Fikariye*, 69.
 20. Dāstān Punjābi Zabān-o-Adab, 27.

21. Ibid, 29.
22. Urdū Zabān ki Qadīm Tārīkh, 131.
23. Ibid, 138.
24. Ibid, 134.
25. Shahbāz Malik, Dr., *Punjabi Lisāniyāt* (Lāhore: Azīz Book Depot, 1996), 76.

